

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ ДО ПОЛІТИЧНОГО КЛАСУ

Вектор розвитку політичних сил в Україні намагається набуту принципово нового значення у порівнянні з першими роками становлення багатопартійності.

Слід відзначити, що радянська цивілізація культивувала класову теорію поділу суспільства. Тому після нівелювання режиму (нівелювання, оскільки не було падіння) відбулося інформаційне відторгнення ряду символів і атрибутів попереднього укладу. Про класовість не йшла мова, що додатково блокувалось деформацією соціальної стратифікації, зникненням класичних класів і відсутністю розуміння, що постає їм на заміну.

Тому сьогодні постає питання: люди, які при владі — це випадково наймані працівники, клан, каста, прошарок чи, зрештою, клас. Ми будемо аналізувати лише сегмент, пов'язаний з партійним будівництвом, де партії розглядаються і як джерело походження, і як засіб легітимації політичних персонажів.

До формального розпаду СРСР в УРСР нараховувалось 13 партій, точніше 12 нових та стара КПУ¹. Нові партії легалізувалися на фоні послаблення авторитаризму. Вони не були включені в політичні процеси, не мали масової підтримки і не стали могильщиками режиму. Їх значення полягало в номінальному існуванні та в появі щораз нових найменувань політичних об'єднань. Політологи відслідковували кількість нових утворень, констатуючи, що це природний процес. Щоправда, в порівнянні з Грузією, Польщею та рядом інших пострадянських країн в Україні було на порядок менше політичних партій. Це нібито говорило про певне відставання, хоча насправді важливо, в якій бік дрейфувала мозаїчна система партій.

Слід зауважити, що якісних змін політичного середовища і, зокрема, політичного класу не відбувалося. Радянська система залишила у спадок розмитий політичний клас, який дрейфував та все більше втрачав ознаки «політичного класу», змішуючись з фінансовими групами, стаючи непублічним, зрештою, не політичним, а заробітчанським, що породжувало оцінки суспільства на кшталт «країни вічно сірих кардиналів»².

Радянська влада свого часу формувала і виховувала політичний клас через систему підбору лідерів, квотування представництва,

систему «вирощування» від комсомольських лав до партійних, від низових ланок до вищих щаблів. Саме збій в системі формування політичного класу, а саме — тривала і штучна консервація еліти, зрештою призвів до нездатності кризового управління і розпаду СРСР.

Тому питання якості політичного класу України є принципово важливим. Хоча до останнього часу управлінську еліту та політиків розглядали переважно персонально, не формулюючи і не помічаючи мережі, системи, зрештою, класу.

Українська партійна модель не демонструвала сталих ознак. Зазвичай місцеві представницькі органи були відірвані від партійних структур, самі депутати часто тяжіли до місцевої владної групи або «партії влади». Парламентарі часто вигравали мажоритарні вибори завдяки власним амбіціям, харизмі та ресурсам. Часто вони були власниками або «спонсорами» партій, більшість могли бути, або ставали, або тяжіли до партійно-владних структур. Належність до партійної структури не визначалась ідеологією чи програмними перевагами. Частіше за все це були наслідки попередніх соціальних або фінансових зв'язків. Партії були яскраво атрибутивними.

Як особливий феномен, можна оцінити те, що жодна партія з першопочатків незалежності не стала фундаментом для нової стабільної політичної сили, в кращому разі вони виявилися «будівельним матеріалом» для нових партійних утворень. Серед них лише КПУ стала політичним марафонцем зі своїм незмінним лідером. Тривалий час в марафоні тримався НРУ (Народний Рух), який з розколами та загибеллю лідера В. Чорновола відійшов на другорядні позиції; здається, зійшла з марафону і СПУ.

Політичні партії на початку 90-их були клубними, нечисленними і маловідомими, поза інститутами влади та з обмеженим колом впливу, недостатньо публічними.

Стара КПУ теж стала носити клубний характер, незважаючи на порівняно масову чисельність. Суть клубного характеру КПУ полягала в тому, що формально чисельна партія поділялася на дві ланки — номінальних членів і апарат партії. Перші, як і все суспільство, виживало в нових економічних умовах, коли соціальне державне забезпечення та розподіл зник, ринкова економіка не постала, а громадяни зайнялися натуральним господарством, примітивним заробітчанством. Натомість апарат КПУ, який не контролювався рядовими членами і втратив контроль «старших братів»

із Центрального Комітету КППС, міг використовувати всі важелі свого досвіду, а саме — повноцінне і повномасштабне управління економічними ресурсами. Точніше, їх використання, оскільки апарат КПУ не став кризовим менеджером падаючої економіки. На той період фактично жодне спільне підприємство (СП) як легальна форма участі іноземного капіталу не обходилося без участі чи патронату номенклатурних працівників. Цим самим відбувалося вимивання кадрового потенціалу.

Окремі нинішні політики не приховували, що у становленні свого бізнесу використали партійні ресурси, зокрема С.Тігіпко в одному з інтерв'ю пояснив механізм створення першого міжнародного банку, до якого мав безпосередню причетність, своїми зв'язками із сусідніми республіками через партійну мережу. Тому апарат, як було сказано, і виступив клубом у вузьких власних інтересах.

Політичні партії на початку 1990-их формально навіть не виступали суб'єктами політичного процесу. У виборчому законодавстві про них немає жодного слова. Нечисленні і невідомі загалу, не популяризовані і не визначені ідеологеми. Нові партії ідентифікувалися як демократичні або націонал-демократичні, а в це поняття вкладалося розуміння «не комуністична», або «антикомуністична» і не йшлося про глибоку розробку ідеології, стратегії тощо. Така ситуація є цілком природною після тривалого періоду монопартійності, в умовах відсутності вільних ЗМІ. Партії були клубами для обговорення і дискусії. Мова не могла йти про владу і не йшла про опозицію. Скромні партійні офіси без помпезності, які часто розташовувалися на приватних квартирах, свідчили про обмаль ресурсів і романтизм початку нової партійної доби. Загалом можна сказати, що початок 90-их рр. в політичному житті держави був романтичний. Багато хто вважав, а суспільство це сприймало, що політичну і економічну системи можна кардинально змінити простими кроками, як-от вийти із СРСР (і це забезпечить насичення ринку товарами), заборонити ввозити або вивозити певні товари (і це дасть захист національного товаровиробника, що забезпечить економічний розвиток) і т.д.

Ці роки були добою політичного романтизму, коли вибори до Верховної Ради вигравали дільничні міліціонери, сільські вчителі без патронажу промислового лобі або фінансових груп, власне на індивідуальній риторичі. Таких людей з кожним роком ставало щораз менше, а після парламентських виборів 1998 р. група підприємців, які стали народними депутатами, публічно визнала,

що їх передвиборчі кампанії коштували 1 млн. доларів. Цим закінчилася романтична доба і розпочалась доба комерціалізації політики. Тому політичний клас не ставав носієм ідей розвитку, ідеологем, — оскільки він більшою мірою був форпостом фінансових груп, а тому не схожий на політичний клас. Політичні партії не стали матерією для формування політичного класу.

Перше десятиліття незалежності характеризувалося стрімким зростанням кількості партій. Поява кожної нової була своєрідним викликом. Проте вони найбільше відрізнялися між собою назвою і прізвиськом лідера. В умовах відсутності партійної діяльності неможливо було оцінити їх ідеологічне спрямування, а тому про це судили з їхніх назв, що, безумовно, з наукового погляду є помилковим. Очевидно, що після втрати радянських соціальних гарантій, появи таких нових явищ, як безробіття та масові низькі зарплати, суспільство дратувалося незрозумілим процесами, зокрема появою все нових політичних партій. Соціологічні дослідження постійно демонстрували високу недовіру до партійних структур. Хоча останні своєю появою не могли шкодити, але все ж популярною і такою, що сприймалася, загалом була формула: «Немає чого їсти, то партії не на часі. З'явилися партії, а людям тільки важче. Партії займаються балаканиною, а робити немає кому». Кількість партій дедалі зростала, і з сьогоднішніх позицій зрозуміло, що це цілком природний процес. Аналогічне відбувалось і в державах Східної Європи, в колишніх країнах Варшавського договору. Відмінність полягала в тому, що тут не було монопартійності і діапазон свободи був ширший. А тому чисельність партій зростала інтенсивніше і Україна відставала в цьому рахунку на кілька десятків, що дехто оцінював як більшу поміркованість процесу.

До парламентської кампанії 1998 р. у перемозі на виборах переважну роль відігравали особисті якості та ресурси кандидатів, а не партійна належність. Щодо місцевих виборів, то партійні переможці не мали зв'язку зі своєю партією і дуже швидко нівелювалися під впливом місцевої адміністрації. Разом з тим, ці маленькі кроки свідчили, що політичне життя може бути партійним.

Першою великою перемогою партійної лінії було проведення виборів до парламенту на основі змішаної виборчої системи у 1998 р. Ця система автоматично забезпечувала 50% мандатів у Верховній Раді партійним депутатам, до яких додавались партійні мажоритарщики. Проте це стосувалося лише верхівки, яка не мала життєвого зв'язку з низами, в тому числі з представницькими органами.

Повноцінними партіями за критерієм участі у виборах у 1998 р. виявились 38 суб'єктів. Серед яких лише 9 стали переможцями³. На партійній арені, окрім чистих переможців, варто відзначити партії, чії представники пройшли в мажоритарних округах, як АПУ, ПРП, Виборчий блок «Національний фронт». До впливових, або помітних, ми відносимо також тих аутсайдерів, що продемонстрували свій вплив в окремих регіонах, як «Союз» та блок ПТ-ЛПУ.

Партії-переможці 1998 р. символізують певний феномен. Щодо кожної з них можна виділити домінуючу рису, яка забезпечила їм підтримку виборців. Так, КПУ стала збирачем прихильників сталінського порядку, брежнєвського благополуччя та антидемократів. У свою чергу, НРУ лишився класичним символом антикомуністичної сили. Блок СоцПУ-СелПУ виявив поміркований соціально-орієнтований банк виборців. Тоді як прорив ПЗУ на парламентську арену символізував технологічність виборів, посилену електоратом за помірковану, незаідеологізовану і толерантну політику. НДП виявила принадність владних важелів на електоральний процес. «Громада» стала символом регіонального впливу на загальнодержавну політику як партія, що виграла за рахунок двох областей, що, в свою чергу, говорить про більш глибоку проблематику. І, зрештою, ПСПУ стала збирачем протестного електорату.

Значимою стала зміна партійних поколінь. Існуючі молоді партії не спромоглися стати класичними, традиційними. В першу чергу це стосувалося НРУ, яка відрізнялася своїм брендом і мала сталий банк виборців. Очевидно, саме через це певним силам була на руку слабкість одного з перших опонентів КПУ, чітко вираженої політичної сили. До цього додавалась амбітність учасників процесу, що, збігаючись, нищило політичну силу. І, зрештою, останньою краплею в цьому процесі стала передчасна смерть В.Чорновола — відомого лідера НРУ.

Таким чином, жодна партія першого покоління не стала базисною для кожної із сучасних партій. Введення змішаної, а пізніше пропорційної системи не було перемогою розвитку партійної лінії, а скоріше корпоративною угодою наявних «політичних» сил. Тому очевидно, що в українській політиці присутній груповий інтерес, який ми маємо визначити як випадковий, становий або класовий.

Політичні партії сьогодення є переважно новоствореними, що своєрідно характеризує партійний рух і гіпотетично підтверджує велику ймовірність появи на політичному горизонті нових партій.

Причина цього в тому, що масовий виборець орієнтується в першу чергу не на ідеологічні обґрунтування, і навіть не на багаж діяльності, а на довіру або навіть любов до лідера. Тому поява неординарного харизматичного політичного лідера стимулюватиме появу відповідної партійної структури.

Можна відзначити, що загалом спільною характеристикою національно-демократичних сил була і залишається їхня атомізованість і неготовність до об'єднання, що в кінцевому варіанті «розпорошує» електорат. Це є наслідком відсутності потужного лідера.

З іншого боку, партія (блок) одного лідера, як, скажімо, Блок Юлії Тимошенко, має силу, відповідну харизмі і рейтингу лідера, й існуватиме стільки ж, скільки лідер, а потому розлетиться, як намагнічені частки, до інших лідерів, яких можна буде використовувати як паротяг до органів влади. Відмінна картинка у Партії регіонів, яка зациклена на єдиного лідера В. Януковича, але бренд «регіонів» до певної міри зможе існувати і з іншим лідером.

На порядку денному стоїть питання про зміну політичних поколінь.

Так, стара КПУ зі сталим банком виборців продовжує «танути». Як мінімум, уже втратила актуальність і значення політична дискусія між комуністами і демократами, що була ключовою на початку 90-х рр. Усе це підводить до зміни партійного портрета України.

Після прийняття суто пропорційної системи виборів, яка працювала на парламентських виборах у 2006 р., безумовно посилюється партизація законодавчого органу.

Але більш знаковими стали партійні вибори до місцевих Рад. Незадовго до факту цього навіть не прогнозували такої можливості. Партії отримали нові виклики. Вони вперше де-факто стали загальнодержавними, що раніше лише проголошувалося. Новим стала школа формування списків. Спираючись на спостереження, основними моделями формування списків стали:

Перше. Теоретичний підхід, коли за рекомендаціями класичних підручників з політології в перші ряди включали відомі постаті. Як правило, ці постаті не мали нічого спільного з політично-партійною діяльністю. А як продемонстрував досвід, нові запрошені часто зраджували партійну структуру, оскільки не вважали її своєю, не були її вихованцями, а, зрештою, вважали, що скоріше партійна структура зобов'язана їм, аніж навпаки. Таке випробування стало холодним душем для багатьох партій. І, можливо,

дехто зробив висновки, що запрошені лідери є малоефективними, що буде враховуватися на наступних виборах. Більше того, спостереження показують, що запрошені персонажі не стали паротягами для списків.

Друге. Клановий підхід. В умовах відсутності соціальної роботи ряд партійно-політичних суб'єктів фізично не мали кадрового потенціалу, а тому до списку запрошувалися всі знайомі «управляючого» формуванням списку. В таких умовах ми використовуємо термін «управляючого», оскільки термін «лідер» не може бути застосований по суті. Так виникають списки, в яких вагому частину складають родичі і т. п. Здавалося, що така модель могла бути максимально стабільною і забезпечувати найвищий рівень дисциплінованості. Разом з тим, брак партійно-політичної роботи членів списку і те, що родинні зв'язки не гарантують єдності поглядів, нівелював можливі переваги.

Третє. Фінансовий підхід. Зазвичай він був присутній під час формування усіх списків. Суть його полягає у запрошенні до списку заможних осіб або їх представників, що мало на увазі використання їх як фінансових джерел. На різних рівнях виборів використовувалася така модель, яка залежно від мотивації запрошення приводила до різних наслідків. Найпримітивніший варіант, коли особа входила до списку за певну суму. Тут відсутня мотивація, традиція зв'язків тощо. А тому варіант спрацював як розривний, що нищив список ізсередини для подальшої партійної роботи, оскільки такий політичний персонаж не сприймав партійну структуру як колективний суб'єкт — носія ідеологемі, а лише як інструмент власної комбінації, а тому вважав себе нічим не зобов'язаним партійній структурі. Безумовно, що наявні варіанти використання своїх «фінансових мішків», які відрізнялися значно тривалішими зв'язками з партійною структурою, можливо, були близькі ідейно, але основне — вбачали подальшу перспективу, а тому були більш зважені у діях.

Місцеві представницькі органи стали більшою мірою «зацикленими» на центр формування списку, ніж на суспільні потреби. Разом з тим, було простимульовано появу дрібного прошарку партійців, які увійшли до низових органів влади виключно завдяки належності до партійних структур. Такі особи, що досить спонтанно з'явилися на політичній карті, не усвідомлюють своєї відповідальності і не стали функціональною елітою, а й зрештою політичним класом.

Жодна з партій не витримує стандартів демократичних інститутів, оскільки вони не функціонували. Поява дискусії в партії все ще сприймається як конфлікт, а для існуючого лідера — як загроза, хоча в перспективі конкуренція всередині партії приведе саме до того, що в її лавах формуватиметься потенціал лідерів. Сьогодні організаційна модель партій: «один осередок — один лідер» — без альтернативи.

Тому потенційний, політичний клас України не має кадрових джерел живлення. Не працює інститут виховання і вирощування еліти як потенціалу політичного класу.

Ознакою кризи політичного класу України є цілковита стагнація на рівні лідерства; українським політикам нема чого запропонувати суспільству, окрім самих себе; жоден лідер з жодної впливової партії не змінювався ⁴.

Партії в сучасних умовах використовували демократичну атрибутику. Інколи до формування списків долучалося кілька центрів впливу. Такий варіант цікавий, але залежить від наявного лідера, який би зміг «переварити» такий список. Як правило, така модель працює в унісон при збіжності спільного інтересу у центрів впливу. Але за певний період виявлялись відмінні інтереси, що призводили до відцентрових процесів у діяльності партії.

Наявний варіант, регламентований виборчим законодавством, із закритими списками призвів тільки до подальшої автономізації партій від суспільства. Досвід виборчих кампаній все чіткіше говорить про відсутність ідеологічних орієнтирів у виборців. Тоді, коли виборець голосував за комуністів чи соціал-демократів, насправді не йшлося про ідеології. Скоріше, у варіанті голосування за КПУ мова йшла про голосування за принципом «наші і не наші». Більше того, заявлені ідеологічні назви партій, як комуністична, соціалістична, соціал-демократична, насправді поєднувалися з ідеологіями окремими слоганами. У сучасних політичних партій України більшість програмних платформ є близькими до соціал-демократичних принципів. Натомість СДПУ(о), що декларувала соціал-демократичну платформу і була представлена в парламенті, де-факто представляла певну частину великого бізнесу, що йшло у розріз із декларованими гаслами. По-справжньому жодна з партій не має програми, оскільки те, що заявлено як програми, є не що інше, як тези до намірів, а програма має передбачати конкретні кроки, механізми реформи тощо.

Більш складною проблемою є те, що виборець фактично не має можливості оцінювати політичні партії, оскільки ключова оцінка партій — це аналіз їх голосування. Ми як виборці маємо коментарі лідерів і в кращому варіанті на них і орієнтуємось, натомість проблематика голосування не популяризується і для загалу не стає продуктом для роздумів. Така ситуація стає фундаментом відсутності інституту політичної відповідальності, без якого жодна виборча система не покращуватиме політичну систему, а лишатиметься своєрідною бутафорією.

Однією з функцій партій, в ідеалі, є соціально-політична робота, а саме — виховування кадрів. Кадрів як бюрократичних, так і лідерів різних рівнів. Досвід продемонстрував, що українська політична еліта кількісно вкрай обмежена, не говорячи про її потенціал у масштабі України. Навіть за останній період не виникали нові обличчя на загальнодержавному рівні, не кажучи про потенціал зміни кадрів в регіональному масштабі. Це зрозуміло, оскільки вони виявляються в соціально-політичній роботі, зрештою виховуються тощо. Натомість маємо політичні партії з великою кількістю членів, серед яких більшість є бутафорським баластом, тобто легітимізує апарат партійного осередку. В цьому контексті цікава американська партійна модель, яка не має фіксованого членства, а членами партії вважаються всі, хто проголосував за неї. Як антипод постають українські партійні парадокси, коли «записаних» членів партії більше, ніж за дану партію голосують на виборах.

Політичне середовище поділялося на своєрідні полюси. Одним з них були службовці різних рівнів зі своїм оточенням, що за посадою належали до політичного середовища. Так само, за посадою, вони підкорювалися певній вертикалі, але всі разом максимально дистанціювалися від партій. Разом з тим, ці політики були готові зближатися з партійними структурами і виконувати партійну роботу при відповідній волі-наказу до такого зближення. Спостереження демонструють, що кола цього полюсу делегувалися в «різнобарвні» партії, зберігаючи належність, або залежність, адміністративній «праматері». Саме тому сьогодні спостерігаються найрізноманітніші соціальні сплетіння між антагоністичними партіями і антагонізмами між спорідненими партіями, що є своєрідною соціальною мережею, не залежною від партійних структур. Це додатково свідчить про широкий вжиток кулуарної роботи тощо⁵.

Таким чином відбувся революційний крок, коли керівники адміністративних ланок стали однозначно партійними. Принципова

відмінність нової партійно-політичної практики в тому, що першочерговим було членство в партії, а далі перемога на виборах завдяки перебуванню в партійному виборчому списку. Лише після цих етапів і завдячуючи належності до партії могли відбутися вибори голови відповідної ради, а згодом і призначення голови адміністрації. При чому до цього процесу долучалися партійні лідери для лобювання призначення свого голови. Таким чином, нові голови адміністрацій морально та кар'єрно залежні від нового центру, окрім адміністративної вертикалі, яка виявилася поліпартійною, а з іншого боку, від партійного центру. Ініціатива очолити навіть малі адміністративні суб'єкти є дуже важливою, оскільки в цьому процесі з'явилися нові суб'єкти. Натомість всі попередні часи були такими, що до малих адміністративних центрів у центральній владі «не доходили руки»; навіть обласні голови адміністрацій змінювались нечасто, оскільки був єдиний центр прийняття рішення, а суб'єкти, що могли брати в цьому участь, уособлювались персонами, наближеними до перших осіб держави. Названі адміністративні персонажі ставали партійними, вже будучи у виконавчій владі, часто їх партійність визначалася прагненнями осіб, яких ми віднесли до першого ешелону влади. Прикладами можуть бути прем'єр-міністр В. Пустовойтенко, з яким пов'язано активне зростання НДП, голова адміністрації президента В. Медвечук і підйом СДПУ(о). Тому, відповідно, партії і партійність були атрибутами.

З 2006 р. політичні партії України вперше стали загальнодержавними і структурованими по вертикалі. Маються на увазі не номінальні заяви про їх чисельність та загальнодержавне представництво, а те, що місцеві виборні органи стали стовідсотково партійними. Тобто партії, які виграли парламентські вибори, тепер набули і місцевого представництва. Слід зазначити, що партійне представництво на різних рівнях не стало лінійним. Безумовно, що є партії, які виграли на окремих муніципальних виборах, не маючи парламентського патронату. Відсоток у партій парламентських переможців на місцевих виборах зазвичай нижчий. Одним словом, виникла своєрідно переплетена партійна мережа. Місцеві депутати отримали новий центр залежності (підпорядкування). Цим центром стала партійна лінія, а саме — та, що надала змогу потрапити до списку, тобто перемогти. Безумовно, що наявна проблема зв'язку партійних ланок знизу від членів до місцевих депутатів, а, зрештою, депутатів місцевих рад районних, селищ-

них, міських обласних і Верховної Ради. В партійному житті часто трапляються колізії, коли рядові члени або місцеві депутати не знають «центральної лінії». Поки це схоже на організм, у якого нервові імпульси повільно ідуть від кінцівок до мозку (чим, до речі, за однією з теорій пояснюють вимирання динозаврів).

Після виборів часто дебатується необхідність розмежувати вибори різних рівнів у часі. Ця дискусія викликана тим, що, з одного боку, партії переобтяжені формуванням списків, комісій та таке інше в масштабі України. Партії, точніше центральному апарату, не вистачає ресурсів для впливу та активної участі у місцевих виборах, тому останні часто покладаються на самих себе, на місцеві активи. Для ряду партій виявляється взагалі непосильним кадрово забезпечити виборчий процес у масштабі держави. Щоправда, розмежування виборів у часі їх не врятує, оскільки спостерігається величезний брак кадрів. Разом з тим, з іншого боку, після оголошення результатів виявляються загони активних політиків, які не стали обраними; саме вони зацікавлені в тому, щоб мати альтернативний шанс взяти участь в інших виборах, а не чекати каденцію. Таким чином, при розмежуванні виборів у часі місцеві вибори дуже швидко перетворюються в олігархічні. В першу чергу це може зламати слабкі самі по собі партії, коли до не сталих ще місцевих осередків будуть долучатись амбітні персоналії, ламаючи ще не сформовану традицію і використавши їх, так само швидко йтимуть від цих осередків, що забезпечуватиме конфліктогенність місцевого партійного життя. В свою чергу, місцеві вибори ще більше втратять функцію школи для молодшої еліти.

Так само після виборів виникла дискусія, а тепер вже прийнятий Закон про імперативний мандат. Правова невизначеність характеру депутатського мандата значною мірою ускладнює ефективно законодавче регулювання статусу народного представника. На сьогоднішній момент виглядає так, що однозначно вирішити питання щодо переваг того чи іншого виду депутатського мандата не можливо. Більше того, у чистому вигляді ані імперативний мандат, ані мандат вільний не є оптимальними правовими конструкціями, здатними надати парламентській системі України завершеного характеру. Вирішення цієї проблеми полягає у закріпленні в Конституції змішаного типу мандата, що поєднає позитивні елементи обох варіантів. Змішана модель депутатського мандата теоретично дозволить парламентаріям діяти в інтересах усього суспільства, не піддаючись тиску ззовні, вести свою діяльність

незалежно і відповідально. Мандат, вироблений в умовах реальної багатопартійності, політико-ідеологічної розмаїтості, що забезпечує повною мірою права і свободи людини — це вибір, який вже зробила сучасна демократична Європа і який має бути зроблений Україною⁶.

Безумовно, що є позитивні оцінки введення імперативного мандата. Зокрема, враховуючи елементарний факт, що рівність громадян України закріплена Конституцією, а 47 мільйонів громадян значно більша арифметична величина, ніж 260 тисяч громадян-депутатів, слід визнати — в конкретних українських умовах Закон про імперативний мандат йде на користь розвитку демократії. У разі його вступу в дію виборці отримають хоча б мінімум від того, на що вони мають право — певну відповідність між тим, за що вони голосували і що отримали в результаті, зазначає дописувач «Оглядача»⁷.

Зазначимо, що введення імперативного мандату — це не що інше, як підтвердження слабкості партійних структур: адже інструментом імперативного мандату намагаються «утримати» власні списки, які мали бути стабільними на основі старої партійної команди місцевих осередків. Натомість якість формування самих виборчих списків стала очевидною після виборів, коли у партій-переможниць вони почалися розпадатися. Лідером у цьому став блок Ю. Тимошенко, лідерка якого і виступила ініціатором прийняття Закону про імперативний мандат. В цьому контексті відрізняється Партія регіонів, яка виявляє свою «списочну» стабільність. Причина цього — у природі формування і жорсткій дисципліні, запровадженій єдиним центром керування. Разом з тим, утримання однопартійців погрозою імперативного мандата — це не що інше, як консервування неефективних партійних структур. Реальною альтернативою для партій тут могло бути очищення від перебіжчиків та формування списків на засадах використання старих партійців, а не нових членів, що з'являються напередодні виборів і після виборів настільки ж спонтанно готові піти. Проте політичні партії, їх лідери не можуть іти за логікою еволюційного процесу, а мають приймати рішення і керувати своїм партійним кораблем. Безумовно, що Закон про імперативний мандат може стати нормою, подібною до права виборців у радянському виборчому законодавстві відкликати своїх депутатів, що, за великим рахунком, не було вживаним.

Аналізуючи партії сьогодення, ми не можемо упустити обговорення феномена «партії влади». Сам термін «партія влади» є логіч-

ним для європейської політичної практики, він вказує на силу, що перемогла на виборах і формує органи влади. Натомість в Україні цей термін набував неоднозначного значення. На початку 90-х не можна було чітко визначити силу, яка стала при владі. З одного боку, КПУ втратила свої позиції, а з іншого — наявна номенклатура, яка дистанціювалася від партій, не визначалась як єдиний організм. У цей же період ненормально звучав термін «опозиція». По-перше: не було чіткого предмета, по відношенню до кого формувалася опозиція. По-друге: (як наслідок) опозиція все ще інтерпретувалася масовою свідомістю як злочинна дія. Разом з цим, усі учасники політичного процесу брали активну участь у критиці всіх проти всіх. У свою чергу, всі діючі Президенти України до В. Ющенка формально були позапартійні. Більшість у Верховній Раді не була сталою та не ототожнювалася з якимось політичним блоком. Тому не виникало підстав для чіткого визначення «партії влади», що давало широку можливість використання таких висловів, як «клан», «тіньова політика» тощо. Вперше зворот «партія влади» вживався щодо НДП, при цьому відчувалося, що центр управління знаходиться поза партією, а вона виступає лише як її інструмент. Сьогодні для пересічних громадян теж лишається важким для розуміння, хто є партією влади: після «помаранчевої революції» здавалося, що перемога ніби за «помаранчевими» силами, — але після виборів 2006 р. більшість у Верховній Раді виявилась у антикризовій коаліції, що не є «помаранчевою»; зрештою саме вона сформувала уряд. При цьому найвища посадова особа — Президент — «помаранчевий». Порівнюючи ситуацію з РФ, де постала партія влади, або партія президента, — в Україні партія Президента не стала партією влади. Тому продовжуватиметься традиція, за якою політичні сили відхрещуватимуться від статусу «партії влади», вказуючи, що одні виправляють помилки інших. Відмінністю стане те, що в цьому контексті, замість критики всіх проти всіх, виникає певна поляризованість.

Політичні партії останнього покоління не стали ідеологічними. Дискусія між провідними партіями не точиться навколо ідеологем. Щоправда, існують псевдо- (або прото-) ідеологічні питання, які використовуються у виборчій кампанії та публічних баталіях. Такими питаннями є статус російської мови, вступ до НАТО, вступ до ЄС. Загалом же гасла політичних партій переважно знаходяться у вузькому діапазоні політичного спектру, а саме — на межі соціал-демократії; ідеологічні критерії розмиті. Питання «що ми

будуємо?» і досі залишається в Україні невирішеним⁸. Слід зазначити, що є партії з ідеологічними назвами, як комуністична та соціалістична. Та визначення ідеології в назві не робить основи її діяльності ідеологізованими, тим більше, що ці партії подібні до загасаючих пульсарів, хоча і мають свої дивіденди.

Друга домінуюча ознака сучасних партій в Україні — це їх орієнтованість і сконцентрованість навколо лідера. Харизматичний лідер, незалежно від ідеології та реальних дій, виконує роль паротяга (за приклади назвемо Ю.Тимошенко і В.Януковича). Натомість Блок «Наша Україна» надзвичайно багато втратив через те, що його лідером постав політик із незрозумілим статусом почесного голови. Партійний лідер в українських політичних партіях не є продуктом розвитку цих партій; навпаки, партії є похідними від лідера, який виступає генератором цих партій і є ключовим елементом об'єднання. У свою чергу, відсутність лідера в такій партії призведе до швидкого згасання.

Тому, враховуючи той факт, що велика частина ідеологічного діапазону в державі не використовується, є велика ймовірність появи нової сили під харизматичного лідера — чи то самородка, чи то технологічно створеного. У суспільства так чи інакше формуватиметься незадоволення існуючими політичними силами, а тому виникає традиційна готовність підтримати нового, який виступає проти старих. Партійні дискусії точаться не між ідеологемами, програмними засадами, а між позиціями «наш — не наш», що говорить про елементи клановості в природі українських політичних партій. Окремою невивченою темою залишається дослідження фінансових груп, що стоять за політичними партіями і які формують реальне обличчя партії. Якщо на Заході досягнуто усталеності в питанні повної прозорості фінансових і корпоративних зв'язків політичних партій, то для української політичної практики ця тема існує лише у вимірі запитань і здогадок з посиланнями на журналістські розслідування.

Дописувачі «Експерта» вважають на часі створення ліберального руху. Здається, що цей сегмент не був представлений і актуалізований в Україні, хоча існували партії, які використовували у своїй назві слово «ліберальна». Середній клас в електоральному плані не цікавий політикам. Набагато легше загітувати 100 люмпенів, шахтарів, чи пенсіонерів, ніж одного власника ресторану⁹. Навряд чи буде створена партія, яка б виконала роль локомотиву у конструюванні «середнього класу». Поки останній не визріє і не

почне генерувати власні запити, жодна така сила буде не на часі. Хоча по-справжньому держава придушує ініціативу громадянського суспільства і потуги представників «протосереднього класу», останні живуть у форматі самодостатніх і самозамкнених «равликів», що в такому стані не можуть бути «стадом з вожаком», а лише саме «равликами», які поїдають кожен свій листочок. У свою чергу, українське суспільство лишається максимально готовим до сприйняття політичного вождізму; відчувається потреба і готовність сприйняти скоріше інститут «хазяїна», ніж інститут «лідера». Ці потреби вінчаються вірою в «царя-батюшку», що підкреслює індивідуальну пасивність, відсутність ініціативи і очікування на того, хто вирішить питання. Тому на порядку денному, швидше, поява партії фюрера, ніж ліберальної чи будь-якої іншої.

ВИСНОВКИ:

1. Політичні партії України виникли на фоні занепаду радянської політичної системи і не мали політичного загартування у боротьбі з нею чи протистоянні, а тому лишаються генетично слабкими. Очевидно, вони були суб'єктом у формуванні політичного класу, але однозначно не його основою і фундаментом.

2. Українські політичні партії виявили відсутність партійно-політичної традиції і спадковості. Нові об'єднання виникають як цілком нові проекти. Відсутність сукцесійності є ще одним елементом, що заважає розвитку інституту політичної відповідальності. В таких умовах «партійна туманність» робить значно слабкішим розуміння політичного класу як більш складної соціально-політичної матерії.

3. Політичні партії не стали ідеологічними інститутами. Посилання на ідеологію є атрибутивними. Переважно політичні партії України є партіями «одного актора», вони схильні до авторитарної структури.

4. Українські політичні партії не виконують традиційні партійні функції, як-от виховання нової еліти, соціально-політичних комунікаторів тощо. А отже, виявляють брак кадрового потенціалу.

5. Партії тривалий час були атрибутивними, а не безпосередніми носіями влади. Вони є вторинними в соціально-політичних процесах і постають як відображення соціальних змін, а не рушії останніх.

6. Якісна зміна партійного життя відбуватиметься на базі соціального розвитку, формування реального середнього класу,

хоча можливий сценарій консервування «спотворених» соціальних груп, відповідної культури тощо.

7. Партийна структурованість відбувається згори. Після перевиборів 2007 р. жодна з партій у парламенті не має домінування, а тому існуючу ситуацію можна визначити як хитку рівновагу, за якої одиниці голосів можуть змінити кон'юнктуру. Насправді автор розглядає це як умову толерантної політики, що спричиняє необхідність переговорних процесів, чого б бракувало при односторонньому домінуванні однієї із сил.

8. Вперше (на парламентських перевиборах 2007 р.) виник феномен концентрації електоральних настроїв, коли голоси не були масово розпорошені між аутсайдерами. Можливо, це свідчить про формування основи сталої партійної системи, коли на кожних нових виборах не з'являтимуться все нові блоки тощо. Хоча існує і загроза цьому, враховуючи наявний потенціал протестних голосів і невинуватих надій виборців. Політичними силами-переможцями стали Партія регіонів, Блок Юлії Тимошенко, блок «Наша Україна — Народна самооборона», КПУ, блок Литвина. Очевидно, що КПУ буде тяжіти до Партії регіонів», в той час як блок Литвина до владних сил, а тому ситуативно гратиме в різні ворота. В свою чергу, ніби близькі за легендою БЮТ і НСНУ зазнаватимуть дії відцентрових по відношенню один до одного сил, так само, як і переживатимуть внутрішні протириччя.

9. Українське суспільство часто сприймає нинішні бурхливі події як кризу (що спостерігається як у побутових розмовах, так і в заявах політиків). Насправді політичне середовище зі стану консервації увійшло в потік інтенсивних політичних процесів. Те, до чого не звикли і називають кризою, є політичним процесом.

10. Політичні партії не сформували політичний клас, а тому стоять перед завданням надолужити згаяне.

Фінансові ресурси з ряду причин залишаються тіньовими, вони не регламентовані, не обмежені, часто їм не приділяють увагу, в той час як партії постають публічним інструментом легалізації їх впливу.

Номінально в Україні наявний політичний клас, але чи він справляється з природними функціями, чи є новою ширмою від суспільства в інтерпретації політичних процесів? Чи є він складовою соціальної структури, чи фрагментом спотворених соціальних трансформацій? Ці питання є відкритими і потребують ретельного вивчення.

Коли ми зустрічаємо порушену російськими дослідниками проблему «динаміка влади, як проблема цивілізації»¹⁰, то чи доречно в Україні говорити про динаміку влади, еліти тощо, чи все ж таки ми намагаємося впіймати сутність в розмивчастому, дещо тіньовому, нелінійному і неоднозначному політичному полі. Можливо, що невизначеність і неоднозначність є нашим надбанням, як зона для маневру, або навпаки, хворобою, або — етапом розвитку.

---

¹ Цими партіями були: (КПУ) Комуністична партія України; (ДПУ) Демократична партія України; (ЛДПУ) Ліберально-демократична партія України; (НПУ) Народна партія України; (ОСДП) Об'єднана соціал-демократична партія; (ПДВУ) Партія демократичного відродження України; (ПЗ) Партія зелених; (СДПУ) Соціал-демократична партія України; (УНД) Українська народно-демократична; (УНП) Українська національна партія; (УРП) Українська республіканська партія; (СД) Селянська демократична; (ХД) Християнсько-демократична.

² Мороз В. Страна вечно серых кардиналов // Кореспондент. — 2008. — №12 (301). — С. 30.

³ КПУ, НРУ, СоцПУ-СелПУ, ПЗУ, НДП, «Громада», ПСПУ, СДПУ(о).

⁴ Таран С. Політичний клас, який вже не може // Українська правда. 24.03.2006 р.

⁵ Див.: Кресіна І., Коваленко А., Молибога Р., Перегуда Є. Демократія і регіональна еліта: Політико-правові проблеми влади в столиці України — місті Києві: Монографія. — К.: Логос, 2005. — С. 107.

⁶ Дніпров Олексій Чи потрібен Україні імперативний мандат народного депутата? — <http://www.tomenko.kiev.ua>

⁷ Палій Олександр. Імперативний мандат — панацея від брехливих політиків? — <http://www.obozrevatel.com.ua>

⁸ Зеленько Г. «Навздогінна модернізація»: досвід Польщі та України. — К.: Критика, 2003.

⁹ Волошин О., Яценко В. Партія вільного вибору // Експерт Україна. Український деловий журнал. — 2007. — № 5. — С. 19.

¹⁰ Казин А. Динаміка влади як проблема цивілізації // Політичний клас. — 2007. — № 2. — С. 37.